

Történész a források forgószeleiben

Donáth Péter: Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószeleiben.

Donáth Péter legújabb könyve (*Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószeleiben. Tanulmányok*) az elmúlt másfél évtizedben a Trezor Kiadónál megjelent *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960* (2008), *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958* (2010), *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószeleiben, Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején* (2020) kötetei sorába illeszkedik, amelyek a szerzőre jellemző dokumentatív elbeszélő módszert alkalmazva, primer források közlésével és elemzésével, jól megválasztott esettanulmányokon keresztül mutatják be egy-egy korszak oktatáspolitikai sajátosságait-játszmáit. Borítótervében, megjelenésében szintén a korábbi köteteket követi. Itt megjegyzendő, hogy a sajnálatos és könnyen orvosolható tipográfiai hibák – eltérő, vagy olykor rosszul megválasztott betűtípusok, pl. hiányzó dőlt ő, ű betűk (53. o.) – kezdetben zavarhatják az ilyesmire érzékeny olvasókat. A kötet gazdag forrásanyag-tartalma és a szerző olvasmányos stílusa azonban hamar feledtetik ezeket az esztétikai hiányosságokat.

A *Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószeleiben* című kötet korábban publikált, illetve megjelenés alatt írásokból válogat. Az egyes fejezeteket alkotó tanulmányok önálló egységet képeznek, az ebből adódó ismétlésekre a szerző maga is reflektál: „az egyes esettanulmányoknak az éppen aktuális általános helyzetre vonatkozó részei is eredeti formájukban megmaradtak, ami miatt a kötetben többször előfordul, hogy

bizonyos idézetekre, összefüggésekre kétszer-háromszor is hivatkozás történik.” (11. o.)

A kiadvány a személyes hangú és szemléletbeli és módszertani áttekintést adó előszót követően hét nagyobb fejezetből áll, amelyek a választott mindössze négy, mégis turbulens év tanítóképzőkkel és diákjaikkal kapcsolatos eseményeit foglalják össze, jól érzékeltetve a gyökeres társadalmi felfordulás keltette káosszal küzdő – és sokszor azok áldozatául váló – „kisemberek” kiszolgáltatottságát.

Donáth Péter olvasói számára jól ismert a szerző dokumentatív elbeszélő módszere, mégis érdemes – szakmai-etikai útmutatásként is értelmezhető – történelmi szemléletének összefoglalását hosszabban idézni:

„Ehhez persze az kell(ene), hogy a szerző ne próbálja – kedvenc elfogultságainak megfelelően – »újra nyerni« az általa vizsgált korszak háborúságait, konfliktusait. Ne ideológiailag, világnézetileg elkötelezett harcoként viselkedjék »a történész fronton«, aktuálpolitikai haszonszerzés céljából, hanem elégedjen meg a hősei drámája iránt nyitott krónikás szerepével, személyiségük, kényszerpályáik, mozgásterük, s az azokat befolyásoló társadalmi mechanizmusok iránti őszinte kíváncsisággal. Mikor, s mennyire sikerült ez a »személyes tudásába« zárt szerzőnek e könyvében – az olvasó eldönti.” (12. o.)

Donáth hosszasan hagyja „beszélni” történetei szereplőit dokumentumokon, jegyzőkönyveken, visszaemlékezéseken,

személyes interjúkon keresztül. Számos, korábban ismeretlen forrást tár az olvasók elé, amelyekhez értelmező, a történeti kontextust feltáró megjegyzéseket fűz, időnként finom iróniával is élve.

Az első fejezet a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete (TITOE) két megszüntetési kísérletét – a rezsimhez hű pedagógus szakszervezetbe való beolvasztását – mutatja be, amely 1919-ben csak átmenetileg, míg 1947-ben véglegesen sikeres volt. A TITOE 1889–1947 között működött (Molnár, 2023), ekkortól átvéve az 1886 és 1944 között megjelenő *Magyar Tanítóképző* című folyóiratot. Átfogó célja „a tanítóképzés fontos hivatásának elismerése” volt (Nagy László, 1890. 2. o.). A szervezet megszüntetésére irányuló törekvések mind 1919-ben, mind 1945-ben ideológiai-politikai célzatúak voltak, ezért Donáth tanulmánya ezt az aspektust részletezi. Hosszasan idéz Molnár Oszkár, a folyóirat egykori szerkesztőjének írásából, ami illusztrálja, hogyan vélekedett az alakuló rendszerről, de a szervezet és folyóirata saját kiszolgáltatott helyzetéről is: a működésében állami hozzájárulástól függő szervezettől joggal várta a mindenkori hatalom, hogy annak tevékenységéről pozitív hangnemben nyilatkozzon. Molnárnak egy valószínűleg nem nyilvánosságnak szánt kézírata a korabeli légkörről is képet ad:

„Az átalakulás kezdeti, legnehezebb stádiumában vagyunk. Ma még semmi sem jégesedett ki, tehát minden fenyegető. Politikai sikon mindenki gyanús, aki él; senki sem érezheti magát biztonságban. A vezető állásokban lévők helyzete különösebben fenyegető. Most tombolják ki magukat az alacsonyabb lelki indulatok. Az irigyek, a hatalmi vágytól fűtöttek, a gonosz hajlamúak, bosszúállók most vannak elemükben. Egy gonosz rágalom, besúgás, a tények célzatos és megtévesztően elfogadható beállítása is elegendő ahhoz, hogy valamely vezetőállásban lévő közalkalmazottat felsőbb hatósága felfüggeszse. A politikai

hatalmat kezükben tartó pártok nyomására a kormányzat elrendelte az igazoltatási eljárást.” (36. o.)

Mindez visszatérő téma lesz a kötet egészében.

Bár Molnár önkéntesen nyugdíjba vonult, így elkerülte, hogy a fenti eljárás alá vessék, a TITOE több vezetőjét, így Padányi-Frank Antal és Mesterházy Jenőt azonban elmarasztalták. Vezetőinek meghurcoltatása és tevékenységének ellehetetlenülése után – hatalmi nyomásnak engedve – 1947. január 31-én a TITOE önálló egyesületként feloszlott, és a pedagógus szakszervezet tagozatává vált.

A kötet második fejezete a budai tanítóképző tanárait és altisztjét érintő igazolási, B-listázási és népbírósi eljárásokat ismerteti, köztük a TITOE több vezetőségi tagja meghurcoltatásának, kényszernyugdíjazásának, pályájukról való eltávolításának körülményeit. Donáth hosszasan bemutatja Padányi-Frank Antal megpróbáltatásait: igazoló bizottsági eljárásokat, feljelentését, megveretését és rendőrségi vizsgálatait, majd népbírósi eljárást. Kálváriája részletes leírásának, jegyzőkönyvei közlésének értéke a nem-egyediségében rejlik, amelyet a szerző is hangsúlyoz: „A »Padányi-Frank ügy« országos méretekben ezrek, tízezrek sorába illeszkedett” (82. o.). Rajta kívül hat további kollégáját is eljárás alá vonták, a fejezet második része az ő esetüket mutatja be.

A kötet további fejezetei az iskolák és tanító(nő)képzők államosításával kapcsolatos vitákat, érdekütközéseket mutatja be: előbb a református tanítónőképzők esetét, újra összevetve az 1918–19-es és az 1946–48-as eseményeket (3. fejezet), majd a felekezet létszámából adódóan sokkal jelentősebb katolikus egyház vezetőinek (4. fejezet) és a konkrét iskoláinak (Sopron, Esztergom) küzdelmeit vallásos iskoláik megőrzése érdekében. Különösen tanulságosak a sokszor spontán szerveződő diáktüntetések körülményei, amelyeket a hatalmát és a kommunizmust mint kizárólagos – így más vallást nem tűrő – ideológiát az állami szervezetekben és az

egyebekben megszilárdítani törekvő rezsim használt fel a katolikus egyház és vezetője, Mindszenty József hercegprímás elleni uszításra. Így lett a soproni katolikus iskolák tanulói és a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége jobbára nőkből álló békés tüntetéséből „fekete reakció” vezette fasiszta összeesküvés, amely „Sopronban is megkísérli a rend és nyugalom megbontását. Ha sikerül, talán a *pócspetri gyilkosság megismétlését is!*” (220. o.) Hasonló, mai szemmel nézve banális eset (ha egyáltalán megtörtént) váltotta ki az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak meghurcoltatását, Andrassy út 60-ba szállítását, ahol az iskola előtt masírozó katonák állítólagos gúnyolásából a „*Magyar Népköztársaság erőszakos megdöntése*” – pontosabban az arra irányuló szervezkedés – lett az ellenük felhozott vádpont (264. o.).

A 6. fejezet az egyházi tanítóképzők államosítása utáni két spontán diákmegmozdulást tárgyal, amelyeket szintén egyházellenes propaganda céljára és a „demokráciaellenes” tanárok és diákok eltávolítására használtak. Zalaegerszegen az erőszakos ideológiai átnevelést nehezítő, kicsapással fenyegetett diáklányok melletti szolidaritási akcióból lett „diáksztrájk” során a „demokrácia ilyen vagy olyan ellenségei a klerikális reakcióval közös frontot alkotva intézik támadásaikat a dolgozó nép ellen” (353. o.), míg Kecskeméten a Diákszövetség purifikátorainak ügybuzgalma vezetett konfliktushoz, „diáksztrájkhoz” és több katolikus diáklány kicsapásához, valamint az igazgatónő kényszernyugdíjazásához.

A kötet eredeti források nyomán élővé váló esettanulmányai élénk képet festenek az épülő kommunista rezsim túlkapásai, visszáságai nyomán megtört egyéni életutakról, a kisemberek – sokszor kamaszfiúk és -lányok – vele szembeni tehetetlenségéről, vagy éppen erkölcsi helytállásáról.

A borongós hangulatot némiképp oldja a 7. fejezetben bemutatott három eset: az ügyefogyottságában is ügybuzgó „Vörös Sziget Dinamója”, Meskó Gyula rövid

pályája a pécsi tanítóképző igazgatójaként, valamint Szathmáry Lajos 1956-os farsangi paródiaszövege és a budai tanítóképző 1956. augusztus 23-án tartott megnyitójának „felelős diagnózisai”. Ez utóbbi két szöveg kisebb módosításokkal megjelent a 2008-as *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960* kötetben is.

Talán a fenti összefoglalásból is látszik: Donáth Péter új könyve nem könnyű olvasmány, de nem elsősorban a történeti szövegek nehézsége, hanem a mögülük kibontakozó emberi sorsok súlya miatt. Ez adja valódi katarziszát is. Éppen ezért nemcsak a szerző által kijelölt célközönség – „kutató- és oktatótársak, valamint doktoranduszok, egyetemi hallgatók” – számára lehet tanulságos, hanem mindenkinek, aki látéleletet szeretne kapni arról, hogyan működik egy rendszer, amelyben az ideológia írja felül az emberi méltóságot – és milyen nyomokat hagy ez egy szakma, egy generáció, egy társadalom emlékezetében.

A hatásmechanizmusokat azonban nem mindig lehet véglegesen feltárni – ahogyan a szerző is rámutat: „hogyan valójában, hosszútávon milyen következményekkel jártak ezen erőszakos intézkedések, a tartós kényszerű alkalmazkodás vajon a diákok milyen hányadánál vezetett a kognitív disszonancia révén értékeik, világnézetük korrekciójához, vagy éppen ellenkezőleg: a felszíni alkalmazkodás mellett hányan erősödtek meg korábbi hitükben, meggyőződésükben – ennek megválaszolása külön tanulmányt igényelne.”

Ennek reményében várjuk Donáth Péter következő kötetét.

Donáth, P. (2025). *Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forogásúszelben. Tanulmányok.* Trezor Kiadó.

Polyák Zsuzsanna

Liszt Ferenc Zeneművészeti
Egyetem Kodály Intézete

Irodalom

- Molnár, B. (2023). A „Magyar Tanítóképző” folyóirat alapítása, tulajdonosváltása, működésének szakmai színvonala. In Juhász, E. & Kattein-Pornói, R. (szerk.), *Az oktatás határdimenziói: Absztraktfüzet: Hungarian Conference on Educational Research* *HuCER 2023*. ELTE Savaria Egyetemi Központ. 293–294.
- Nagy, L. (1890). Tájékoztatóul. *Magyar Tanítóképző*, 5(1), 1–6.